

NOVÁK VERONIKA PHD, HABIL

novak.veronika@btk.elte.hu

egyetemi docens (ELTE BTK, Történeti Intézet)

Helynevek és hatalom – a lista és a „szokásos helyek” retorikája a középkori információáramlásban

Placenames and power – listing and the rhetoric
of „accustomed places” in medieval proclamations

ABSTRACT

The paper analyses the spatial aspects and the writing down of the publication ritual of royal and local ordinances in late medieval Paris, based on the study of the register books of the royal provost in the Châtelet (Archives nationales de France, Y2-Y6), the *Livres de couleur*. The majority of the publications are described as made « at the accustomed places », and only a small part (cc.50) of the registered publication rituals are documented with a list of place names. Their microscopic study helps to understand the detailed workings of medieval power rituals.

The analysis of the lists shows that the ritual of the publication was far from invariable and fixed by customs. On the contrary, different ordinances were published at different urban locations, and the publication ritual was performed on a great variety of itineraries.

Besides the variability of the ritual itself, the writing down of the publication has its own strategies. The listing of place names fits perfectly into the pool of mostly verbal methods of medieval representation of geographic space and has its rhetoric value too. However, listing constitutes only a minority of the documented cases, the allusion to the customary progress of the ritual (performed at the « accustomed places ») appears much more frequently. This method creates the image of the invariable, customary, aka ideal ritual, ensuring the coming into force of the published ordinances. Thus, the practices of proclamation and their written documentation are both used to guarantee the effectiveness of the ritual and the everyday presence of royal power in the city.

KEYWORDS

public crier, publication ritual, registers of the Châtelet, 14-16th century, Paris, lists

DOI 10.14232/belv.2022.2.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.2.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Novák Veronika (2022): Helynevek és hatalom – a lista és a „szokásos helyek” retorikája a középkori információáramlásban. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 2. pp 94–106.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Helynevek kőbe vésett vagy papíron rögzített felsorolása nagyon gyakran kapcsolódik a hatalom egyértelmű és hatásos érzékeltetéséhez – elég felidézni a meghódított területeket egy asszír kőtáblán, a győztes csaták helyszíneit a párizsi Diadalíven vagy az igénycímeket egy királyi titulátúrába építve.¹ Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy jóval szerényebb helyszínek, egyszerű utca- és kereszteződésnevek felidézése, sorba rendezett felsorolása vagy sorozatuk más formájú érzékeltetése hogyan járul hozzá a középkori királyi hatalom mindennapi újraépítéséhez, mindezt a 14-16. századi párizsi források elemzése révén.

A helynevek felsorolására az alkalmat egy elég jól ismert régi információs ceremónia, a kikiáltás teremti meg. A kikiáltás a hivatalos tájékoztatás alapvető eleme a középkorban és a kora újkorban, melynek során a hatóságok ellenőrzött formák között nyilvánosságra hozzák a számukra fontos információkat és rendelkezéseket, melyek ismeretét azután adottnak veszik és elvárják a társadalom tagjaitól. A kikiáltásban így a tényleges információk átadása mellett nagy szerepet kap a szokásszerűség, a bevett formák betartása, hiszen ez utóbbi elemek garantálják a tájékoztatás megfelelő voltát (*crié souffisamment*) és a későbbi számonkérhetőség jogosságát.² A kikiáltást vizsgáló tanulmányok mind megegyeznek abban, hogy a hivatalos tájékoztatás ezen formája egy hatalmi rítus, amelynek járulékos, ám igen fontos üzenete annak súlykolása, hogy ki van hatalmon, kinek a kompetenciája a kérdéses téma szabályozása, ki szólhat meg a tekintély hangján az adott területen.³ Mindez akkor is így van, mikor a kikiáltott szövegek igen gyakran meglehetősen földhözragadt témákkal, a városi utcák takarításával, a céhek tevékenységének apró-cseprő részletkérdéseivel foglalkoznak, és ritkák a politikai szempontból is

¹ Az utóbbira lásd: BAK 2009.

² WEIDENFELD 2004.

³ FOGEL 1989., HÉBERT 1997., OFFENSTADT 2004., DUTOUR 2003.

érdeklődést kiváltó témák, mint például a békekötések. A kikiáltás így minden hétköznapisága ellenére beilleszkedik több másik olyan jóval látványosabb ceremónia közé, amelyek, egyéb más üzenetek és funkciók mellett, a királyi hatalmat jelenítik meg azáltal, hogy bejárják, használják, megjelölik⁴ a városi tér adott pontjait: ilyen ceremónia a királyi bevonulás, a politikai célból rendezett, győzelmekért hálát adó vagy éppen a király sikeréért könyörgő rendkívüli körmenet, illetve a nyilvános kivégzés.⁵

Mindezekkel a ceremóniákkal és térbeliségük jelentésével szokás foglalkozni és ezt más, korábbi tanulmányokban már én is megtettem. Jelen elemzés célja az, hogy kifejezetten a kikiáltás hivatalos írásba foglalásának egy konkrét elemét, a tér bejárásának dokumentálását vizsgálat alá vegyem. Ez azért problémás, mert a kikiáltás elemzői szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a bejárt terek, mint ahogyan a rítusoknál gyakori, egy bevett szokásrend részét képezik és gyakorlatilag változatlanok.⁶ Ez az állandóság megjelenik a kikiáltás írásba foglalásánál is, hiszen általánosnak mondható az, hogy a feljegyző megelégszik a „szokásos kereszteződéseken”, „a szokásos helyeken, ahol a kikiáltások és hirdetések történni szoktak” kitételekkel. Michel Hébert ezt úgy értelmezte, hogy a kikiáltás helyei „annyira szokásszerűek és mindenki által ismertek, hogy senki nem veszi a fáradságot, hogy leírja őket”.⁷ Ezt a gondolatmenetet folytatva, ha esetleg mégis talál a kutató egy listát, akkor az a „szokásos helyek” azonosítását teszi lehetővé, melynek segítségével képet kaphatunk valamennyi kikiáltás lezajlásáról.⁸

Ez a leegyszerűsítő kép azonban szerencsés forrásadottságok, valamint a hirdetések és írásba foglalásuk aprólékos vizsgálata által kétségbe vonható – bizonyos esetekben ugyanis nemcsak egy, hanem több alkalommal is lejegyzik a kihirdetési helyszíneket, gondosan felsorolják a „szokásos kereszteződéseket”, listába foglalják a kikiáltó által bejárt útvonal elemeit.⁹ Ez utóbbiak viszont korántsem egy változatlan, szokások által rögzített itineráriumra utalnak, amelyet elég egyszer leírni, hiszen előtte és utána is minden ugyanúgy zajlik. Elemzésemben amellet érvelek, hogy a felsorolás és annak elhagyása (a bejárt térelemek listázása vagy éppen sommás összegzése a „szokásos helyek” formulával), és maga a rítus által használatba vett tér egy jóval összetettebb képet mutat, mint azt a korábbi elemzések feltételezték. A kihirdetés során bejárt térnek, valamint az erről beszámoló dokumentációnak az elemzését ráadásul be lehet illeszteni a korábbinál rugalmasabbként, változékonyabbként felfogott rítusok elemzésének átalakuló általános kereteibe is.¹⁰ A kikiáltás helyszíneinek és azok írásban rögzítésének mikroelemzése így valójában a középkori hatalmi rítusok működésének összetettebb megértését teszi lehetővé, amellet, hogy rámutat magának a listázásnak (vagy elhagyásának) a középkori és kora újkori felhasználási lehetőségeire és üzenetére, retorikájára is.

⁴ VESCHAMBRE 2004.

⁵ Minderről lásd: NOVÁK 2018.

⁶ RIGAUDIERE 2003. 314-315. „A követett eljárás mindenütt azonos és azt kifejezetten a központi hatalom kényszeríti rá saját ügynökeire.” 315.

⁷ HÉBERT 1997. 969.

⁸ NADRIGNY 2013. 253. Erről a problémáról lásd DOLEŽALOVÁ 2009. 4.

⁹ FOGEL 1989.

¹⁰ VAN LEEUWEN 2006, ALTHOFF 2002, BUC 2001.

A KIKIÁLTÁS PÁRIZSI FORRÁSAI – A SZÍNES KÖNYVEK

Az elemzés forrásbázisát a párizsi királyi bíróság, a Châtelet regisztrumkötetei képezik, melyeket Színes Könyvek (*Livres de couleur*) ismerünk. A köteteket a 15-16. században állították össze, a bennük foglalt szövegek, formulák, rendeletek, céhstatútumok a 13-16. századból származnak, céljuk a bíróság eljárásrendjének, hatáskörének rögzítése, illetve az intézmény alá tartozó ügyek, testületek, problémák rendezésének dokumentálása. A szövegek lejegyzése mutat valamiféle rendszerességet: az egyes kötetek azonosítható időszakban keletkeztek, bizonyos témák (céhek és vásárterek szabályozása, köztisztaság, közbiztonság) gyakran előkerülnek, ám semmiképpen sincs arról szó, hogy egyes szövegtípusok vagy tevékenységek rendszeresen és kihagyás nélkül bekerültek volna a Színes könyvekbe. Így bár számos kikiáltás lejegyzésével találkozunk, ezekben a kötetekben nem találunk teljes, kihagyás nélküli sorozatokat, még akkor sem, ha bizonyos korszakokból valóban nagyszámú kihirdetésről tudunk.¹¹

A kihirdetések többféle formában jelennek meg a regisztrumkötetekben. Találkozhatunk királyi rendeletekkel és a királyi előljáró által kiadott helyi rendeletekkel (*ordonnance de police*¹²), vagy éppen magukkal a tényleges kikiáltásra szánt, tömörebb, praktikusabb módon megfogalmazott szövegekkel is. Mindezek a típusok hordoznak olyan paratextusokat, amelyek a kihirdetésre utalnak: ilyenek a kikiáltást elrendelő végrehajtási rendelkezések, illetve a kikiáltás során használt lap hátoldalára írt, majd a regisztrumkötetbe másolt jelentések, amelyek megadják a rítus idejét, helyét, és gyakran arról tanúskodnak, hogy maga a király esküdt kikiáltója jegyezte fel és hitelesítette őket gyűrűspecsjével közvetlenül a lezajlás után. Ez utóbbi körülmény esélyt jelent arra, hogy a ténylegesen végrehajtott gesztusok, tevékenységek viszonylag pontosan rögzítésre kerülhettek. A rítus részleteit írásba foglaló kétféle szövegelem összevetése így meglehetősen finom elemzést tesz lehetővé, ahol az előzetes parancsok és a tényleges gyakorlatok, a tevékenységek és azok bizonyos formájú (részletekre is kitérő vagy éppen sommásan összegző) lejegyzése mind reflexió tárgyává válhatnak és különösen pontos megvilágítását jelentik a hétköznapi hatalmi rítusok tétjeinek és céljainak.

A Színes könyvek több ezer egységre rúgó anyagában körülbelül 300 kikiáltás dokumentálásával találkozunk. Ezek közül félszáz tartalmaz konkrét helymegnevezéseket, vagyis listákat, többségükben azonban ezekhez hozzáfűznek egy kiegészítést („és a többi szokásos kereszteződéseken”), ami a felsorolást elméletileg befejezetlenné, nyitottá teszi, hiszen nem ismerjük meg a lista összes elemét. Mindössze tucatnyi olyan szövegünk van, ahol a kikiáltás útvonala a feljegyzés módja alapján teljesnek tűnik. Nem tudjuk azonban, hogy a felsorolás végére odavetett kiegészítés valóban bejárt, ám írásban nem rögzített helyszíneket jelöl vagy pedig csak egy retorikai fordulatról van szó.

¹¹ CLAUSTRE 2007.

¹² RIGAUDIERE 2003. 285–341.

A KIKIÁLTÁS VÁLTOZÓ ÚTVONALAI – A KERESZTEZŐDÉSEK BEJÁRÁSA

Milyen kép rajzolódik ki a kikiáltás dokumentációja alapján a kihirdetés szokásos helyeiről? Az első nagy tanulság az, hogy a feljegyzett útvonalak nagy változatosságot mutatnak, alig találunk megegyező listát. Így rögtön elvethetjük a szokásos helyek merev felfogását és a középkori rítusok változatlanságának eszméjét. Ráadásul az esetlegesen hasonló útvonalak eltérő sorrendben járják be még az átfedést mutató helyszíneket is, változó a kikiáltó városbejárásának iránya, és még az útvonalak kezdőpontjai sem mutatnak egyezést. A kihirdetés megvalósításáért felelős királyi esküdt kikiáltók tehát meglehetősen nagy szabadságot élveznek a ceremónia térbe írásában, miközben a kimondott szavakat, formulákat, a résztvevők személyét és tisztségét időről időre szabályozták.¹³

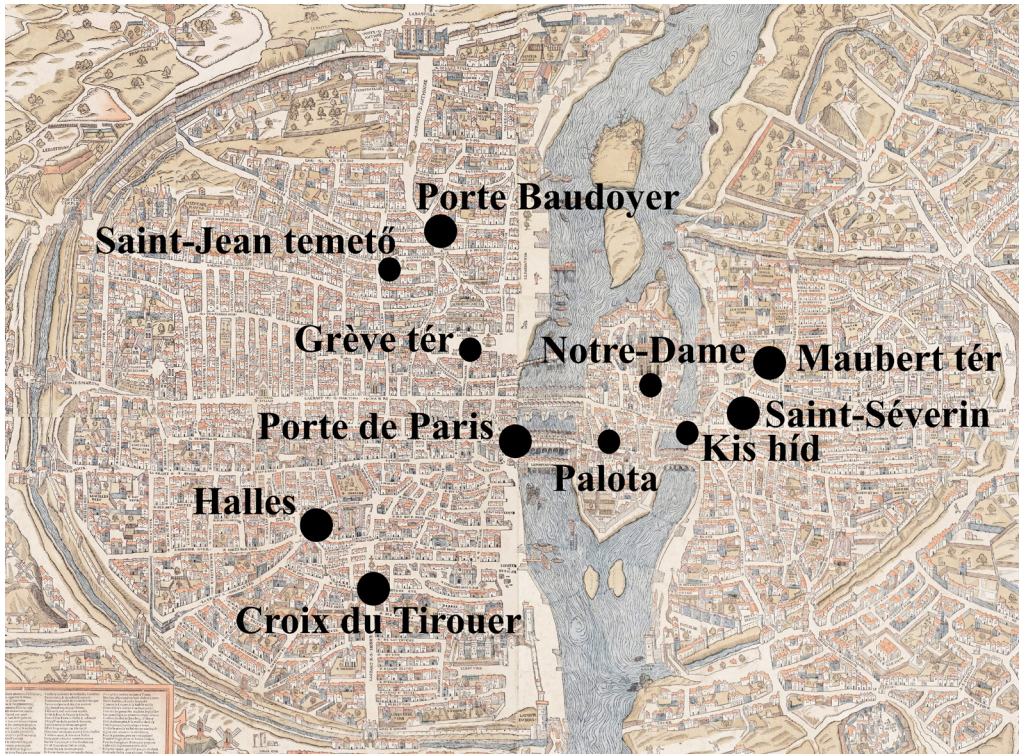
Másrészt, bár a bejárt útvonalak szinte soha nem egyeznek, elemeik között sok az átfedés, vannak nagyon gyakran érintett helyszínek, ám ezekhez sok esetben csatlakozik számos ritkán használt városi térelem. Ezeknek a helyszíneknek és kombinációiknak az elemzése a kikiáltás funkcióira mutat rá.

A gyakran használt, „népszerű” helyek¹⁴ (a Porte de Paris, a Croix du Tirouer kereszteződés, a számos specializált árusító helyet magában foglaló Halles vásárcsarnok, a Porte Baudoyer, a Saint-Séverin kereszteződés és a Maubert tér) valójában központi keresztezések, terek, amelyek több esetben is egy korábbi városházai kapui (*porte*) voltak, tehát komoly átmenő forgalommal rendelkeznek. (1. térkép) Emellett szinte mindig betöltöttek kereskedelmi funkciót is, hisz a középkori város szűk, kanyargós utcái között minden nyílt teret igyekeztek kihasználni vásártartásra. Meglepő viszont, hogy a leggyakoribb helyek között nincsenek hatalmi helyszínek, mint a városházának otthont adó Grève tér, a királyi Palota (*Palais*) vagy akár a Notre-Dame előtti tér (*Parvis*), amelyeken történnék ugyan kikiáltások, de jóval ritkábban, mint a keresztezéseken. Sőt, a népszerű helyek „politikamentességére” utal az a jelenség is, hogy bár a Porte de Paris nevű kereszteződésen áll a Châtelet királyi bírósága, a városi vezetés másik központja, ahonnan egyébként a kikiáltók is elindulnak, majd ide térnek vissza, hogy írásba foglalják a jelentésüket, a helyet az esetek túlnyomó részében mégsem ez alapján az intézmény alapján nevezik meg, hanem a kereskedelméről nevezetes kereszteződésről. Jean Favier a 15. századi Párizsról szóló munkájában felsorolja a legfontosabb keresztezéseket, amelyeket ő találkozási helyként azonosít – a találkozás célja lehet kis- és nagykereskedelem, társas élet vagy éppen gyülekezés a lázadások során. Favier listájában az általunk megjelölt leggyakoribb kikiáltási helyek (Porte de Paris, Porte Baudoyer, Halles vásárcsarnok, a Croix du Tirouer és a Saint-Séverin kereszteződés, valamint a Maubert tér) mellett feltűnik még a Grève tér és a Notre-Dame előtti *Parvis*, illetve a kikiáltások során nem említett Guillory és Saint-Hilaire keresztezések.¹⁵ A gyakori kikiáltási helyszínek tehát elég nagy részben, bár nem teljesen, a városi mindennapi élet, a találkozások, a kereskedelem központi csomópontjainak felelnek meg, és így a minél hatékonyabb nyilvánosságra hozás általános igényét fejezik ki, annak ellenére,

¹³ Lásd erről: NOVÁK 2018.

¹⁴ Párizs bemutatásához lásd: LORENTZ – SANDRON 2006., NOVÁK 2018.

¹⁵ FAVIER 1974. 49. és 51.

1. térkép: A gyakran előforduló kikiáltási helyszínek

hogy a városnak csak egy szűkebb, központhoz közeli szeletét fedik le és a külsőbb részeket egyáltalán nem vonják be a tájékoztatásba.

A ritkábban előforduló helynevek elemzése a rítus egy másik oldalát helyezi előtérbe, ugyanis arra mutat rá, hogy a kikiáltások igen gyakorlatias módon használták a városi teret, az útvonal kialakítása során például figyelembe vették a kihirdetendő rendeletek témáját. Az egyes kikiáltásokhoz kötődő kereszteződéslisták tehát tematikus logikát követnek, és ebben az egyes témákhoz kapcsolódó, más esetekben nem érintett helyek játszanak fontos szerepet. A terek specializált jellege lehet nagyon egyszerű: a Grève tér takarításáról szóló köztisztasági rendeleteket például a téren és a tér körüli kisebb utcákban hirdették ki, a használsruha-kereskedők (*fripriers*) tevékenységének korlátozását egy alkalommal a Halles területén található árusítóhelyükön (*halle de la friperie*), a lókeresedelemre vonatkozó újabb szabályokat pedig a városfalakon kívüli lóvásártéren hozták nyilvánosságra a Színes könyvek bejegyzései szerint.¹⁶ Más esetekben a feljegyzések az általános helymegjelölést vegyítik a témához illő speciális városi helyekkel: a békekötéseket a 16. század elején „a kereszteződéseken”, illetve két fontos hatalmi központban, a királyi palota udvarán és a városháza előtti téren (Grève tér) hirdették ki, míg a posztók mértékéről szóló szabályozás a Halles területén épült posztócsarnokban és „minden más helyen, ahol szükséges” vált nyilvánossá.¹⁷

¹⁶ Y2 fol. 97 (1392); Y2 fol. 87v (1388), AN Y 6⁴ fol. 55 (1520)

¹⁷ Y2 fol. 205v (1402)

A „témához illő” városi helyek is vetnek fel azonban problémákat. A fent említett esetekben a téma és a helyek közötti kapcsolat egyértelműnek tűnik, más alkalmakkor azonban ez korántsem világos. A használsruha-kereskedőkre vonatkozó egyik későbbi, 1518-as rendeletben nem csak a vásárcsarnok, hanem más városi helyek is előkerülnek, a Halles vásárcsarnok melletti pellengér (*pilori*), a Saint-Jean temető, a Porte Baudoyer, a Kis híd (*Petit Pont*) és a Maubert tér, melyekhez csatlakozik a „közlekedési utak” és „más helyek” megjelölés is. A kihirdetés helyszínei részben lefedik ezeket a helyeket, hiszen a kikiáltó tanúsítja, hogy megállt a vásárcsarnokban, a pellengér mellett, a Saint-Jean temetőben és a Porte Baudoyer kereszteződésben, két említett helyszínen, (a bal parton található Kis híd és Maubert tér) azonban nem kerül elő. Történt viszont kihirdetés a Croix du Tirouer kereszteződésnél, amelyet konkrétan nem említenek a rendelet szövegében.¹⁸ A mesterség kapcsán szabályozott helyek és a szabályozás kihirdetésére szolgáló helyek tehát bár hasonlítanak egymásra, nem feltétlenül fedik egymást teljesen, és ennek nem lehet az az oka, hogy a kikiáltó egyszerűen elfelejtett feljegyezni egy helyszínt, hiszen egy olyan kereszteződésben viszont végzett kikiáltást, amelyekre nem vonatkozott az éppen aktuális szabályozás. Hasonló részleges átfedést mutatnak a halkereskedelemre vonatkozó kihirdetések, itt azonban a rendeletek és kikiáltásaik értelmezése rámutathat egyfajta logikára. Két kihirdetés is négy helyszínen zajlik le (Halles vásárcsarnok, Porte de Paris és Porte Baudoyer kereszteződések és a Kis híd), miközben a kihirdetett rendeletek csupán a helyek egy részére vonatkozóan szabályozzák az árusítást.¹⁹ Ha azonban egymás mellé tesszük a halkereskedelemre vonatkozó rendeleteket, akár száz évvel korábbról is, összességében ez a négy helyszín jelenik meg bennük, mint a tengeri és édesvízi halak nagybani kereskedelmének legfőbb gócpontja.²⁰ Ez alapján a kikiáltások bizonyos esetekben az egyes mesterségekhez általánosan, hosszú távon kapcsolódó helyszíneket használják, mintegy megrajzolják a mesterség ideális térképét a városban, függetlenül az éppen aktuális rendeletek tartalmától. Ez a világos kép azonban nem minden mesterség esetében figyelhető meg, és így nem általánosítható.

A kihirdetések térbeliségének tematikus jellege azonban nem egyszerűen a témától, hanem a megcélzott közönségtől, a kihirdetés funkciójától is függ. Így a bejárt helyek szempontjából hasonlóság mutatkozik két, a város közbiztonságával és a beérkező idegenek ellenőrzésével foglalkozó rendelet (1407 és 1524) és néhány élelmiszerárusítást és szerencsejátékokat szabályozó szöveg (1546) kihirdetési útvonalá között.²¹ (2. térkép) A kikiáltó mindegyik esetben meglehetősen hosszan vándorol a városban, a leggyakoribb, forgalmas központi kereszteződések mellett érint periferikusabb helyszíneket is, melyek a várost átszelő legszélesebb utcákhoz, vagy ezek folytatásaként a falakon kívül elterülő külvárosokhoz tartoznak. A cél ezekben az esetekben a városi tér teljesebb lefedése lehet, valamiképpen az átmenő forgalom megragadása. A szerencsejátékok és a közbiztonság között létezett közös pont, a számos városi kocsmá és fogadó – a fogadósoknak kellett ugyanis számon tartani és jelenteni a városba érkező és náluk megszálló idegeneket, illetve ezekben az intézményekben tudták szabályozni a játékokat is.

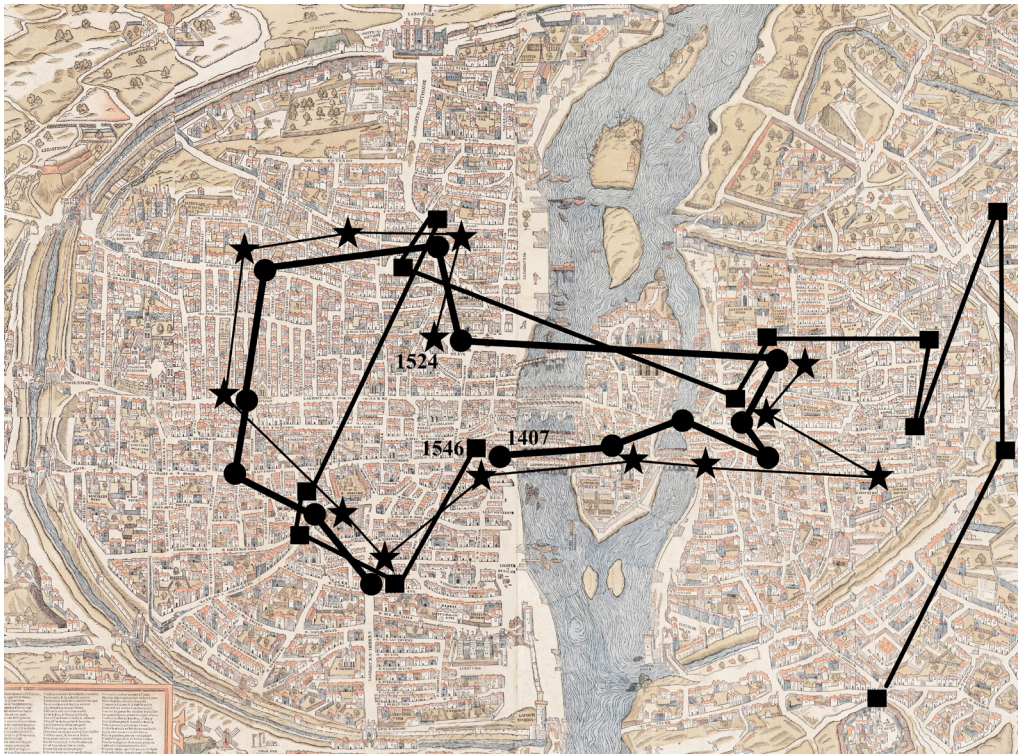
A kikiáltás gyakorlata tehát meglehetősen rugalmas módon használta a városi teret, nem mindig ugyanazokon a megszokott helyszíneken hirdettek a kikiáltók, hanem válogattak

¹⁸ Y6⁴ fol. 19-19v (1518)

¹⁹ Y6³ fol. 66v (1507), Y6⁵ fol. 86v (1543)

²⁰ Y6³ fol. 64v, Y6³ fol. 66v (1507), Y6³ fol. 86v (1543), *Ordonnances des rois de France, op. cit.* (n. 48), t. 10, p. 309

²¹ Y2 fol. 235v, (1407); Y6⁴ fol. 127, (1524), Y6⁵ fol. 122-122v, (1546), Y6⁵ fol. 123-124, (1546)

2. térkép: Három hosszú kikiáltási útvonal (az évszám az első állomás mellett feltüntetve)

a sokféle városi hely közül, a meglévő anyagokból „barkácsoltak” valami újat. A párizsi Színes könyvekből kibontakozó kép így nem erősíti meg a „szokásos helyek” változás nélküli elképzelését és a mozdulatlan, merev középkori rítusok közhelyes ábrázolását.

A KIKIÁLTÁS VÁLTOZÓ LEJEGYZÉSEI – LISTÁK ÉS SZOKÁSOK

A kikiáltás térhasználatának vizsgálata és a rítus eddig elképzelnél rugalmasabb kereteinek képe némiképp kétségbe vonja a kihirdetés alapvető funkcióját, a lakosság érintett csoportjainak szokásoknak megfelelő, „elegendő mértékű” (*souffisamment*) tájékoztatását. A kikiáltás írásba foglalására vonatkozó elemzés azt tárja fel, hogy vajon hogyan kezeli ezt a bizonytalanra vált helyzetet a kihirdetés dokumentálása, melynek során, ahogy azt korábban láttuk, a kikiáltó a legtöbb esetben a szokásos helyekre utal, máskor viszont felsorolja az érintett kereszteződéseket, tehát kétféle lehetőség közül választ.

Előzetesen meg kell állapítanunk, hogy vajon tényleges választásról van-e szó, vagyis ugyanazt jelenti-e a kétféle forma? Felmerül ugyanis, hogy vajon megfelelnek-e a konkrét felsorolások a „szokásos helyek” megjelölésnek, vagy valóban igaza van Michel Hébert-nek, és a megszokott lezajlású kihirdetést nem is kellett részletezni, csupán a kivételes esetek azok, amelyeket részletező módon foglaltak írásba. Ugyanezen gondolatmenet értelmében a nyitott végű listák is így épülnének fel – tehát a konkrétan megnevezett helyek jelentenék a különlegességet,

és a hozzáfűzött „a többi szokásos kereszteződésen” pedig az összes többi megszokott helyet. Szerencsére a Színes könyvek bejegyzései, a kihirdetést elrendelő végzések és az azt tanúsító bejegyzések összevetése révén, lehetővé teszik, hogy rávilágítsunk erre a részletre is. Az 1407-es, már említett közbiztonsági rendelet kihirdetését ez a formula vezeti fel: „hirdessék ki a szokásos helyeken”, míg a rítus lezajlásának utólagos dokumentálása lista formáját ölti: „Kihirdetve megfelelő módon a Porte de Paris kereszteződésénél, a Palota előtt, a Kis híd végénél, a Harpe utcában, a Saint-Séverin kereszteződésben, a Maubert téren, a Grève téren, a Porte Baudoyernál, a Temple kereszteződésben, a Saint-Martin utcában, a széles Saint-Denis utcában, a párizsi Halles vásárcsarnokban és a Croix du Tirouernél”.²² Ez, illetve a többi hasonló példa alapján a helyek kétféle megnevezése felcserélhető, ugyanazon esetben mindkét változat használható, illetve a „szokásos helyeken” kitétel több eltérő kereszteződéslistának is megfeleltethető. A publikációt írásban tanúsító kikiáltók tehát választhattak a kétféle forma közül, ugyanúgy, ahogy volt választási lehetőségük a terepbejárás megvalósítása során is.

Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a kétféle forma közötti választás jelentőségét, fontos látnunk, hogy a kikiáltás írásba foglalása helyek felsorolása révén beleilleszthető a középkori térfelfogás hagyományos keretei közé. A középkorban ugyanis igen sokáig a tér szóbeli megragadása volt a jellemző a később bevetté váló grafikus formák, például a térkép helyett.²³ A határjárás, a szomszédok említése egy telek azonosítása során, a szentföldi itineráriumok, a városleírást szolgáló nyomtatott vagy kézíratos utcalisták az alkotórészek, a határok egyes elemeinek felsorolása révén érzékeltetik a teret.²⁴ Ugyanezeket a célokat csak a 15-16. századtól kezdődően próbálják grafikus módszerekkel, térképekkel megoldani. Sőt, léteznek hibrid, a grafikus és verbális eszközöket kombináló formák, mint az országok, régiók nevével teleírt TO térképek vagy az itineráriumtérképek, amelyek az állomások felsorolását egy vonalra felfűzve, mintegy elmesélve, de rajzolt formában ábrázolják.²⁵ Ezekben az esetekben a földrajzi információ átadása először verbális, majd fokozatosan egyre inkább grafikus formában megy végbe.

Michel de Certeau elemzésében másfajta átalakulásra hívja fel a figyelmet: ő nem a verbális és a grafikus módszert különbözteti meg egymástól, hanem a tér leírásának „útvonal” és „térkép” rendszerű megvalósítását. Az első módszer a bejárásra, a tér megtapasztalására, a mozgásra épít, a második ezzel szemben összképet rögzít, ahol a tér szerkezetét mintegy felülről, egyben látta. A kettő közötti átmenet a szerző szerint a kora újkor elején zajlik le, és itt is találkozhatunk hibrid, átmeneti formákkal, ezért látunk a 15-17. századi térképeken olyan „narratív ábrákat”, hajókat, utazókat, térképrajzolókat, amelyek még a bejárás-jellegű térfelfogásra, a térkép megrajzolásához vezető útra utalnak.²⁶

²² Y2 235v, (1407): „soit crié es lieux et places accoustumés” – „publié souffisamment es carrefours de la porte de Paris, devant le Palais, au bout de Petit Pont, en la rue de la Harpe, au Carrefour St Severin, a la place Maubert, a la place de Greve, a la porte Baudoyer, au carrefour du Temple, en la rue St Martin, en la grant rue St Denis, es Halles de Paris et a la croix du Tirouer. Hasonló esetek még: Y2 97, (1392): Hirdessék ki „es places de Greve, carrefour Guillory, carrefour St Jacques de la Boucherie, devant St Jean en Greve” – „kihirdetve megfelelő módon a szokásos helyeken”; Y6^s 23v, (1535): Hirdessék ki „apport Paris, Halles, cimetiére St Jean, Petit Pont et autres lieux accoustumés” – kihirdetve „apport Paris, Halles, cimetiére St Jean, Petit Pont, Maubert, carrefour St André”

²³ NUTI 2008., DAINVILLE 1970.

²⁴ TAKÁCS 1987, SMAIL 1999., NOVÁK 2011, MIERAU 2019.

²⁵ DILKE 1987.

²⁶ CERTEAU 2010. 142-143.

A kétféle ellentétpár elemei között természetesen van kapcsolódás. A helynevek leírt listái igen gyakran visszavezethetők szóbeli információgyűjtésre és a tér tényleges bejárására, gondoljunk a határjárásra, a szentföldi utazás lezajlására, vagy éppen az adóösszeírások keletkezésének bevett gyakorlatára, melynek során az összeírók házról házra, adott rendben végighaladtak a város minden utcáján.²⁷ Természetesen ilyen terepbejárás nyomán keletkezett helylista a kikiáltás dokumentálásának egyik formája is.

Ez a két dimenzióban is zajló átalakulás megragadható például a városkalauzok, útikönyvek műfajában. Párizs eseténél maradvá azt látjuk, hogy a középkor végi városleírások az utcák útvonal szerű felsorolásával ragadják meg a teret. Ehhez a 16. század első felében kapcsolódik majd a térkép, ám ez még egy ideig nem szorítja ki a bejárás alapú utcalisták használatát. A 17. században viszont a térkép grafikus térábrázolása mellett a részek felsorolása már nem a terepbejárás útvonalát követi, hanem az ABC-rendet.²⁸

A kikiáltás lezajlásának lista formájú leírása beilleszthető tehát a tér ábrázolásának korabeli gyakorlataiba. Érdemes azonban figyelembe vennünk, hogy a felsorolás és a térbejárás útvonalának felidézése csak a regisztrumkötetbe bejegyzett kihirdetések egy kisebb hányadára jellemző, jóval gyakoribb a szokásszerű lezajlásra utaló, általánosító forma. A kétféle írásba foglalás aránya nem mutat tendenciózus változást, ebben a forrástípusban nem figyelhető meg a bejárás és a felsorolás visszaszorulása, mint a korábban említett példák esetében. Sőt, Michèle Fogel 17. századi eseteket elemző munkájában is találkozunk a kikiáltást dokumentáló hosszú listákkal.²⁹ A két forma egymás mellett él, és ahogy az útvonal választásában bizonyos rugalmasságot figyelhetünk meg, úgy a lejegyzés módjának eldöntése is a kikiáltó hatásköre lehetett.

Milyen üzenetet hordozhat, milyen funkciót tölthet be a lejegyzés formája? Változatlan formájú kikiáltási gyakorlat esetében a fennmaradt listák betölthetnének akár afféle csekklista szerepet is a kikiáltók következő nemzedékei számára (milyen téma esetében milyen útvonalat is kell bejárnom, megtettem-e ezt az útvonalat?), ám ahogy láttuk, a gyakorlat nem ilyen egyszerű.³⁰ A listát azonban nemcsak gondolkodási módként, döntéselőkészítési segédletként, a valóság megragadásának és felfoghatóvá, rendezetté tételének speciális formájaként szokás értelmezni, hanem retorikai eszközként is.³¹ A lista ilyenfajta irodalmias használata alkalmas például a monumentalitás érzékeltetésére – Párizs összes utcájának felsorolása így hozzájárul a középkor végi hatalmas metropolisz képének a megalkotásához. Az irodalmi művekben használt felsorolás emellett lehetővé teszi a szerző széleskörű tájékozottságának és enciklopedikus tudásának közszemlére tételét is.³² A hosszadalmas listák mindeközben, kissé paradox módon, rámutatnak a teljesség megragadásának a nehézségére is, hisz a részek küzdelmes felsorolása nem elég az egész lényegének megvilágítására.³³

A bejárt kereszteződések felsorolása és a „szokásos helyekre” való hivatkozás talán ehhez az utóbbi jelentéshez kapcsolható leginkább. Ugyanis miközben a bejárt kikiáltási helyszínek

²⁷ CHASTANG 2013. (7. fejezet: Gouverner (1) : mettre en liste), GRANASZTÓI 2004, COURTENAY 2004.

²⁸ NOVÁK 2011.

²⁹ FOGEL 1989.

³⁰ A kérdésről lásd Z. Karvalics László jelen kötetben megjelenő tanulmányát.

³¹ GOODY 1977. (What's in a list c. fejezet). JOHNSON 2012. A listák kutatásához lásd: La politique des listes au Moyen Âge (<http://polima.huma-num.fr/wiki/Accueil>) projektet.

³² JEAY 2006,

³³ CHASTANG 2013.

listaszerű felsorolása érzékelteti a kikiáltó által megtett fáradtságos városi útvonalat, láthatóvá teszi a kihirdetett rendelkezés térbe íródását, nem feltétlenül biztosítja a rítus alapvető célját, az „elegendő” tájékoztatást, különösen ha figyelembe vesszük, hogy milyen rugalmasnak tűnik a kikiáltás gyakorlata, a helyszínek kiválogatása. Ilyen képlékeny gyakorlat esetén a konkrét helyek pontos megnevezése magában hordozhatja néhány máskor esetleg érintett helyszín kihagyását, és így a kihirdetés elégtelenségének veszélyét. A kihirdetés során a különféle elemek (szereplők, hangok, tárgyak, helyszínek) megfelelő alkalmazásával egy ideális rítust kellett megkonstruálni, ám ez, a térbeli lezajlás aprólékos vizsgálata alapján, nem igazán sikerült. Így az ideális rítust egy következő lépés, vagyis az írásba foglalás során lehetett elérni, például a „szokásos helyekre” való hivatkozással, ez a retorikai fogás tudta ugyanis biztosítani az állandóságot, az elégséges, a szokásoknak megfelelő lezajlás látszatát. A rítusok ilyen idealizáló leírását megfigyelhetjük a középkori krónikákban is, melyekben a tényszerűségnél fontosabb volt, hogy az elvárt formák betartását legalább az elbeszélésben biztosítsák.³⁴ A kikiáltás idealizált leírása ennél gyakorlatiasabb eredménnyel is bírt, hiszen a mindennapi életet befolyásoló konkrét helyi rendelkezések érvénybe lépésének biztosításáról volt szó. Ennek érdekében a lista és a szokásszerűség, a ténylegesen bejárt helyek füzére, majd ezek néha felsoroló, jóval gyakrabban viszont az ideális, szokásszerű képet mutató írásba foglalása közösen garantálta a rítus hatékonyságát, a hatalom mindennapos működtetését.

BIBLIOGRÁFIA

Archives Nationales, Paris, France, Y1-Y6⁶ (Les livres de couleur)

ALTHOFF, GERD (2002): The Variability of Rituals in the Middle Ages, In Althoff, Gerd *et alii* (dir.), *Medieval Concepts of the Past (Ritual, Memory, Historiography)*, Cambridge, Cambridge University Press. 71-87.

BAK, JÁNOS M. (2009): Lists in the service of legitimation in Central European sources. In Doležalová, Lucie (ed.): *The Charm of a List: From the Sumerians to Computerised Data Processing*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing. 34-45.

BUC, PHILIPPE (2001): Rituel politique et imaginaire politique au Haut Moyen Age. *Revue Historique* 620. 843-883.

CERTEAU, MICHEL DE (2010): *A mindennapok leleménye I. A cselekvés művészete*. Budapest, Kijárat.

CHASTANG, PIERRE (2013): *La ville, le gouvernement et l'écrit à Montpellier (XIIIe-XIVe siècle)*. Paris, Éditions de la Sorbonne.

COURTENAY, WILLIAM J. (2004): *Parisian scholars in the early fourteenth century. A social portrait*. Cambridge, Cambridge University Press.

DAINVILLE, FRANÇOIS DE (1970): Cartes et contestations au XVe siècle. *Imago Mundi* 24. 99-121.

³⁴ VAN LEEUWEN 2006.; BUC 2001.

- DILKE, O. A. W. (1987): Itineraries and geographical maps in the early and late Roman Empire. In Harley, John Brian – Woodward, David (ed.): *The history of cartography 1. Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*. University of Chicago Press, 234-257.
- DOLEŽALOVÁ, LUCIE (2009): Introduction. The Potential and Limitations of Studying Lists. In Doležalová, Lucie (ed.): *The Charm of a List: From the Sumerians to Computerised Data Processing*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing. 1–8.
- DUTOUR, THIERRY (2003): L'élaboration, la publication et la diffusion de l'information à la fin du Moyen Âge (Bourgogne ducale et France royale). In Lett, Didier – Offenstadt, Nicolas (dir.): *Haro! Noël! Oyé! Pratiques du cri au Moyen Âge*, Paris, Publications de la Sorbonne. 141-155.
- FAVIER, JEAN (1974): *Paris au XVe siècle. (La nouvelle histoire de Paris)*. Paris. Seuil.
- FOGEL, MICHELE (1989): *Les Cérémonies de l'information dans la France du XVe au XVIIIe siècle*. Paris, Fayard.
- GOODY, JACK (1977): *The domestication of the savage mind*. Cambridge, Cambridge University Press.
- GRANASZTÓI GYÖRGY (2004): *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711*. Budapest, Akadémiai.
- HÉBERT, MICHEL (1997): « *Voce preconia* : note sur les criées publiques en Provence à la fin du Moyen Âge ». In Mornet, Élisabeth – Morenzoni, Franco (dir.): *Milieus naturels, espaces sociaux. Études offertes à Robert Delort*, Paris, Publications de la Sorbonne. 689-701.
- JEAY, MADELEINE (2006): *Le commerce des mots. L'usage des listes dans la littérature médiévale (XIIe-XVe siècle)*. Genève.
- JOHNSON, CHRISTOPHER D. (2012): N+2, or a Late Renaissance Poetics of Enumeration. *MLN* 127. 5. 1096-1143.
- LORENTZ, PHILIPPE – SANDRON, DANY (2006): *Atlas de Paris au Moyen Âge*. Paris, Parigramme.
- MIERAU, KONSTANTIN (2019): Faire l'inventaire des rues, quartiers et types. Conceptions sérielles de la ville dans les représentations de Madrid à la fin du seizième siècle. In Gendt, Anne-Marie Emma Alberta de, - Montoya, Alicia (ed.): *La pensée sérielle, du Moyen Âge aux Lumières*. Leiden – Boston, Brill, 218–236.
- NADRIGNY, XAVIER (2013): *Information et opinion publique à Toulouse à la fin du Moyen Âge*, Paris, École des chartes.
- NOVÁK, VERONIKA (2011): Sorba rendezett terek – utcalisták és térképzetek a 14-17. századi városleírásokban. In: *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 234–248.
- NOVÁK, VERONIKA (2018): *Utcák, szavak, emberek. A városi tér és használata Párizsban a középkor és a kora újkor határán*. Budapest, Eötvös kiadó.
- NUTI, LUCIA (2008): *Cartografie senza carte. Lo spazio urbano descritto dal Medioevo al Rinascimento*. Milano, Jaca Book.

OFFENSTADT, NICOLAS (2004): Les crieurs publics à la fin du Moyen Âge. Enjeux d'une recherche. In Boudreau, Claire et alii (dir.), *Information et société en Occident à la fin du Moyen Âge*. Paris, Publications de la Sorbonne. 203–217.

RIGAUDIERE, ALBERT (2003): *Penser et construire l'État dans la France du Moyen Âge (XIIIe-XVe siècle)*. Paris.

SMAIL, DANIEL LORD (1999): The linguistic cartography of property and power in late medieval Marseille. In Hanawalt, Barbara A. – Kobialka, Michal (ed.): *Medieval practices of space*. Minnesota. 37–63.

TAKÁCS, LAJOS (1987): *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest.

VAN LEEUWEN, JACOBA (2006): Introduction. In Van Leeuwen, Jacoba (dir.): *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*, Louvain, Leuven University Press. xi-xvi

VESCHAMBRE, VINCENT (2004): Appropriation et marquage symbolique de l'espace: quelques éléments de réflexion. *ESO Travaux et documents* 21. 73–77.

WEIDENFELD, KATIA (2004): « Nul n'est censé ignorer la loi » devant la justice royale (XIVe-XVe siècles). In Boudreau, Claire et al. (eds.): *Information et société en France à la fin du Moyen Âge*. Paris, Publications de la Sorbonne. 165–183.